

The author on the basis of existing theoretical conclusions proves the importance of school books in the implementation of a differentiated approach broadens and deepens the knowledge of children based on their personal qualities and characteristics.

Keywords: *a textbook, a small rural school, forms of training, level differentiation, and alternative jobs, variational tasks.*

УДК 371.671: 94 (100) (075.3)

ОСОБЛИВОСТІ ДРУГОГО ПОКОЛІННЯ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ (1996 – 2001 РОКИ)

І. В. Мороз,

*аспірантка лабораторії суспільствознавчої освіти,
Інститут педагогіки НАПН України*

У статті розкривається процес створення шкільного підручника всесвітньої історії в другій половині 90-х років ХХ століття. Виокремлено нові підходи, методологічні новації, характерні риси та особливості підручників цього періоду. Встановлено, що зміст шкільних підручників всесвітньої історії залежав від загальних тенденцій розвитку системи освіти і зумовлювався суспільно-політичними, соціально-економічними та культурно-освітніми чинниками.

Ключові слова: *шкільний підручник всесвітньої історії, процес підручницького створення, принципи відбору та побудови змісту, структура підручника.*

Постановка проблеми. Проблему відповідності змісту шкільних підручників історії викликам часу справедливо вважають однією з найактуальніших в освіті. За роки незалежності в Україні відбулися суттєві зміни у визначенні мети шкільної історичної освіти, зміщені акценти з обсягу знань, засвоєних у процесі навчання історії, на створення умов для розвитку особистості учня; визнані пріоритети розвивальної та ціннісної складової у навчанні, що відбилося у навчальних програмах з історії. [1; 7; 10].

Роль історичної освіти має полягати у формуванні в молодого покоління цілісного образу історичного минулого національної спільноти, з якою молода людина може себе ідентифікувати. Проте сьогодні вона недостатньо реалізує свій потенціал у цьому напрямі. Аналіз чинних підручників зі всес-

вітньої історії, виданих за роки незалежності, свідчить, що їх зміст недостатньо спрямований на розвиток у школярів життєвих компетентностей, не завжди відповідає потребам часу, а це значно знижує виховний і навчальний потенціал цієї дисципліни.

Затвердження оновлених Державного стандарту базової та повної середньої освіти (галузь «Суспільствознавство») та навчальної програми з історії для 5 – 9 класів [3; 8] висуває завдання розробки принципово нової концепції шкільного підручника історії. З огляду на викладене, пріоритетним завданням реформування шкільної історичної освіти є розробка і створення підручників нового покоління, оскільки вони є матеріальним носієм предметного змісту та засобом його реалізації.

В цьому контексті важливим є вивчення науково-методичного досвіду створення шкільних підручників історії, дослідження їх поетапного вдосконалення з урахуванням досягнень історичної науки, методики, психології, практики навчання. На думку доктора педагогічних наук О. Пометун, саме історико-педагогічний підхід дає можливість глибше зрозуміти закономірності поступального розвитку педагогічних явищ, їх зумовленість суспільними, соціально-культурними та іншими процесами, виявити їх зв'язки, оцінити сучасний стан педагогічного процесу та напрям його подальшої еволюції [9].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема підручника історії була і залишається на сьогоднішній день важливим предметом обговорення і критики педагогічної громадськості, тому що підручник усе ще зберігає статус домінуючого засобу навчання не лише в Україні, але й у багатьох країнах світу. Історичний досвід шкільного підручникотворення, проблеми змісту та структури шкільних підручників історії розглядали в своїх працях Є. Агібалова, К. Баханов, А. Булда, І. Гирич, Г. Донской, А. Зякун, Я. Камбалова, Ф. Коровкін, Ю. Малієнко, В. Мисан, П. Мороз, Л. Пироженко, О. Пометун, О. Томаченко та ін. Однак в історико-педагогічній та методичній літературі недостатньо відображена практика відбору та структурування змісту шкільних підручників з конкретних історичних курсів, зокрема всесвітньої історії.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є висвітлити процес створення в Україні шкільних підручників зі всесвітньої історії впродовж 1996 – 2001 рр., вплив на нього методологічних та ідеологічних підходів тогочасної історіографії, простежити зміни у змісті та структурі шкільних підручників в конкретних історичних умовах з погляду відбору в них основних фактів, провідних світоглядних ідей, способів подачі матеріалу, а також їх поліграфічних характеристик. Насамперед це дозволить виявити загальні тенденції створення шкільного підручника історії в даний період і здійснити прогноз його розвитку в перспективі, з'ясувати чинники, що впливають на процес його вдосконалення.

Основна частина. Насамперед стисло визначимо характерні риси радянських підручників першої половини 90-х років ХХ ст., тобто оцінимо ті реалії процесу підручникотворення. У період 1992 – 1996 рр. було підготовлено

та видано перше покоління українських підручників зі всесвітньої історії. Це був суперечливий перехідний період в українському підручникотворенні, який характеризувався переглядом версій і оцінок, прийнятих у радянській історіографії, – насамперед через поєднання цивілізаційного та формаційного підходів у висвітленні подій. Утім, у цілому шкільні підручники всесвітньої історії першого покоління поступалися радянським підручникам у методичному аспекті, що, на думку дослідників, пояснюється зосередженням авторів насамперед на формуванні нового змісту, відсутністю у державі коштів на відповідне поліграфічне оформлення, недостатньою поширеністю в методиці історії ідей особистісно орієнтованого навчання тощо.

Більшість тогочасних українських підручників зі всесвітньої історії для старшої школи того часу будувалося на предметно орієнтованій парадигмі освіти, події подавались одновимірно (з однієї, авторської точки зору), завдання були переважно репродуктивного характеру. Однією з їх вад була перевантаженість інформацією та надмірна складність викладу матеріалу. Водночас виявлені проблеми під час апробації підручників в загальноосвітніх навчальних закладах України та їх аналіз стали підґрунтям для їх вдосконалення та появи підручників другого покоління.

Новий етап підручникотворення зі всесвітньої історії припадає на другу половину 1990-х років і був зумовлений затвердженням в 1996 році навчальної програми зі всесвітньої історії (6 – 11 класи). Методологічними підвалинами для вибору і структурування змісту курсів, як зазначалося в пояснювальній записці, були цивілізаційний, культурологічний, стадіально-регіональний підходи. Розробники програми зазначали, що опорними при цьому мали бути категорії суперечливості, багатоваріантності, альтернативності історичного розвитку [11].

За цей період було видано близько 20 підручників та посібників зі всесвітньої історії, рекомендованих та допущених до використання Міністерством освіти і науки України. Не всі вони набули широкого застосування в школі. Тому ми склали перелік насамперед навчальної літератури, яка мала гриф підручника; стосовно навчальних посібників, то зазначимо, що їх використовували в навчальному процесі як додаткову літературу (див. таблицю 1)

**Підручники і посібники, рекомендовані для використання в навчанні
Міністерством освіти України в 1999/2000 та 2000/2001 навчальних роках**

Курс	Підручники, посібники	Хрестоматія	Робочий зошит	Дидактичний матеріал, методичні посібники
Історія стародавнього світу, 6 клас	<p>Бандровський О. Г. Історія стародавнього світу : підруч. для 6 кл. : серед. загальноосв. навч. закл. – К.: Генеза, 1998.</p> <p>Бунатян К. П., Зубар В. М., Селіцька С. І. Історія стародавнього світу : проб. підруч. для 6 кл. серед. загальноосвіт. шк. – К.: Либідь, 1997. – 240 с.</p> <p>Шалагінова О. І., Шалагінов Б. Б. Історія стародавнього світу : підруч. для 6 кл. серед. загальноосвіт. шк. – К.: Зодіак – ЕКО, 1999. – 256 с.</p>	<p>Історія стародавнього світу в літературних творах : хрестоматія для 6 кл. середн. шк. / Упоряд. Крилач К. І. – К. – Ірпінь: Перун, 1998. – 398 с.</p>	<p>Бандровський О. Г. Історія стародавнього світу : робочий зошит : посібн. для 6 кл. – К.: Генеза, 1998. – 64 с.</p> <p>Бунатян К. П., Зубар В. М., Селіцька С. І. Історія стародавнього світу : робочий зошит для 6 кл. середн. загальноосвітн. шк. – К.: Либідь, 1997. – 63 с.</p> <p>Малій О. Робочий зошит з історії стародавнього світу. Для 6 кл. середн. шк. – Л.: Кальварія, 1996. – Ч. 1-3. – Життя людей у первісні часи. – 63 с.</p> <p>Малій О. Робочий зошит з історії стародавнього світу. Для 6 кл. середн. шк. – Л.: Кальварія, 1996. – Ч. 2. – Старадавання Греція. – 63 с.</p> <p>Малій О. Робочий зошит з історії стародавнього світу. Для 6 кл. середн. шк. – Л.: Кальварія, 1996. – Ч. 3. – Старадаванні Рим. – 63 с</p>	<p>Мороз П. В. Дидактичні матеріали з історії стародавнього світу. 6 кл. – К.: А.С.К., 1998. – 125 с.</p>

Історія середніх віків, 7 кл.	Карліна О. М. Історія середніх віків : підруч. для 7 кл. – К.: Генеза, 1998. – 399 с. Крижанівський О. П., Хірна О. О. Історія середніх віків. Підручник для 7-го класу середньої школи. – К.: Аквілон-Прес, 1998. – 284 с.	Хрестоматія з історії середніх віків : посіб. для 7 кл. / Упор. В. М. Духопельницьков. – К.: Освіта, 1998. – 160 с	Баханов К. О. Історія середніх віків : робочий зошит учня. 7 кл. – Л.: Кальварія, 1996. – Ч. 2. – 79 с; Баханов К. О. Історія середніх віків : робочий зошит учня. 7 кл. – Л.: Кальварія, К.: Абрис, 1997. – Ч. 1. – 63 с	Чубукова Т. О. Дидактичні матеріали з історії середніх віків. 7 кл. – К.: А.С.К., 1998. – 78 с
Нова історія, 8 кл.	Бірюльов І. М. Всесвітня історія. Нові часи [Текст]. Ч. 1 : XVI – кінець XVIII століття : підруч. для 8 кл. середньої шк. / І. М. Бірюльов. – К.: Генеза, 1999. Жарова Л. Н., Мишина И. А., Михеев А. А. Всемирная история. Новое время (XVI – к. XVIII ст.) : учеб. для 8 кл. сред. шк. – К.: Генеза, 1999. – 280 с. Дрібниця В. О. Крижанівська В. В. Всесвітня історія. Нова історія (XVI – кінець XVIII ст.) [Текст] : підруч. для 8 класу / В. О. Дрібниця, В. В. Крижанівська. – К.: А.С.К.: Дієз-продукт, 1998. – 224 с.		Малій О. В. Нова історія. Друга половина XVIII – поч. XX ст. : робочий зошит учня. 9 кл. – Л.: Кальварія, К.: Абрис, 1997. – 95 с. Жарова Л. М., Мишина И. А. Робочий зошит із всесвітньої історії учня 8 кл. Нові часи (XVI – кінець XVIII) ст. – К.: Генеза, 2000. – 95 с.	Малій О. В., Чебанюк Н. О. Дидактичні матеріали з нової історії. 8 кл. – К.: А.С.К., 1997 – 79 с. Мишина И. А., Жарова Л. Н. Всемирная история. Новое время (XV – XVIII) : книга для учителя. – Симферополь: МЕН «Ната», 2001. – 338 с.

Нова історія, 9 кл.	Білоножко С. В. Всесвітня історія. Нові часи [Текст]. Ч. 2 : кінець XVIII – початок XX століття : підруч. для 9 кл. середньої шк. / С. В. Білоножко [та ін]. – К. : Генеза, 1999. – 239 с. Малій О. В. Всесвітня історія: нова історія (кінець XVIII – початок XX ст.) [Текст] : підруч. для 9-го кл. / О. В. Малій. – К. : А.С.К., 1999. – 229 с. Гісем О. В. Всесвітня історія. Нова історія (кінець XVIII – початок XX ст.). 9 клас [Текст] / О. В. Гісем [та ін]. – К. : Літера : А.С.К., 1999. – 336 с.		Малій О. В. Нова історія. Друга половина XVIII – поч. XX ст. Робочий зошит учня. 9 кл. – Л.: Кальварія, К.: Абрис, 1997. – 95 с.	Малій О. В., Чебанюк Н. О. Дідактичні матеріали з нової історії. 9 кл. – К.: А.С.К., 1998. – 79 с.
Новітня історія, 10 кл.	Рожик М. Є. Всесвітня історія: новітні часи. 1914 – 1945 [Текст] : пробний підруч. для 10 кл. серед. загальноосвіт. шк. / М. Є. Рожик [та ін]. – 2 вид., випр. та доп. – К. : Генеза, 1999. – 230 с. Бердичевський Я. М. Всесвітня історія: 1914 – 1939 рр. [Текст] : навч. посіб. для 10 кл. серед. загальноосвіт. шк. / авт.-упоряд. Я. М. Бердичевський, Т. В. Ладиченко. – 3 вид., перероб. – К. : А.С.К., 1998. – 415 с.		Баханов К. О. Новітня історія 1918 – 1939. Робочий зошит учня. 10 кл. – Л.: Кальварія, К.: Абрис, 1997. – Ч. 1. – 95 с.	

Новітня історія, 11 кл.	Бураков Ю. В. Всесвітня історія: новітні часи 1945 – 1998 [Текст] : підручник для 11 кл. серед. шк. / Ю. В. Бураков [та ін]. – К. : Генеза, 1998. – 398 с. Бердичевський Я. М. Всесвітня історія: 1914 – 1939 [Текст] : навч. посіб. для 10 кл. серед. загально-освіт. шк. / авт.-упоряд. Я. М. Бердичевський, Т. В. Ладиченко. – 4 вид. – К. : А. С. К., 2000. – 414 с.			
-------------------------	---	--	--	--

Думки дослідників шкільної навчальної літератури зі всесвітньої історії цього етапу щодо характеристики цього етапу розходяться. На думку Я. Камбалової, він насамперед позначений аналізом результатів апробації підручників, створених під час попереднього етапу, розширенням кола різноманітних навчальних посібників (робочих зошитів для учнів, хрестоматій, дидактичних матеріалів, атласів тощо), співробітництвом з Радою Європи в сфері реформування історичної освіти та створення підручників з історії [5, с. 74].

А. Зякун у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що за цей період були вдосконалені існуючі підручники та створені нові, які ґрунтувалися на тогочасних наукових засадах. Відмова від ідеологічного монізму, на її думку, «відкрила для авторів шкільних підручників широку можливість для створення книг з різними підходами до трактування історичних подій у рамках діючих у країні навчальних програм та державних стандартів освіти». Як зазначає дослідниця, другий етап підручникотворення «відрізнявся від попереднього методологічною і методичною спрямованістю видання» [4, с. 13].

З позицією А. Зякун лише частково погоджується К. Баханов, на переконання якого шкільні підручники періоду 1996 – 2000 років лише методологічно продовжували закладену в попередньому поколінні навчальної літератури тенденцію поступового впровадження цивілізаційного підходу до висвітлення подій всесвітньої історії [1]. Підручники цього періоду, як і їх попередники, на його думку, були спрямовані в основному на формування в учнів історичних знань. Лише деякі автори підручників всесвітньої історії (підручник з нової історії – автор Малій О. В.) та історії середніх віків (автори Крижанівський О. П. та Хірна О. О.) почали підкреслювати розвивальне та виховне значення підручника, наголошували на створенні в учнів цілісного образу світу минулого (підручник нової історії – автори Мішина І. А., Жарова Л. М, Міхеев А. А). Визначаючи особливості підручників другої половини 90-х років ХХ ст. за їх цільовим призначенням, як зазначав К. Баханов, «логічно говорити не про нове методологічне й методичне спрямування, а про розвиток тенденцій, закладених у першій половині 90-х років» [1, с. 183].

За концептуальною основою цей дослідник виокремлює формаційно-цивілізаційні, цивілізаційно-формаційні та суто цивілізаційні підручники. Підручники із всесвітньої історії (історії стародавнього світу, середніх віків, нового часу першого періоду) були представлені як виключно формаційними та виключно цивілізаційними, так і формаційними з різними домішками цивілізаційного підходу. Навчальні книги з історії ХІХ – ХХ століть були підручниками з політичної історії й переважно базувалися на формаційному підході та різною мірою намагалися простежити процес формування громадянського суспільства[1].

Такий підхід до класифікації підручників вважається недостатньо обґрунтованим, оскільки в чистому вигляді жоден з підходів не був представлений в підручниках з історії. Це було обумовлено насамперед відбором змісту в навчальній програмі зі всесвітньої історії. Як зазначалося в пояснювальній

записці, «на середньому ступені (6 – 9 класи)... пріоритетом стає формування основ систематичних знань про суспільство. Історія стародавнього світу і середніх віків розглядається цілісно в різноманітності нарисів – портретів цивілізацій» [11, с. 77]. Відповідно до програми основна увага була зосереджена на основних рисах окремих цивілізацій, особливе місце приділяється питанням історії культури, духовного життя, взаємовідносин людей в епохи, що вивчаються. Тому, як показав проведений нами аналіз, у відборі змісту підручників другого періоду для основної школи переважав поступовий перехід від формаційного до багатовимірного підходу, формування ціннісних орієнтирів на основі загальнолюдських цінностей, авторами більше уваги приділялося питанням культури, релігії, повсякдення.

Базові програми для старшої школи орієнтували авторів підручників всесвітньої історії на соціально-політичну історію в широкому та багаторівневому її розкритті – від характеристик соціальних груп і рухів до портретів історичних діячів і звертання до типової людини в історії. Таким чином, об'єктом розгляду в підручниках для учнів 10-11 класів стають різні ідейні, політичні, національні, релігійні рухи та їх представники [11, с. 78].

На нашу думку, більш точно охарактеризували даний етап підручникотворення П. Вербицька та О. Пометун. На думку П. Вербицької, підручники кінця 90-х рр. минулого століття стають краще концептуально витриманими, аніж їх попередники. У цей період спостерігається перехід від монодоктринального погляду на історію до плюралістичного, прагнення до певної об'єктивності, більша зваженість історичних характеристик та оцінок [2]. Втім, створення варіативних та альтернативних підручників, і як наслідок плюралізм думок та оцінок історичних фактів на сторінках підручників, як зазначає О. І. Пометун, породило ще одну проблему, суть якої полягала у визначенні межі між бажанням автора висловити свою позицію з приводу того чи іншого історичного явища, події, діяча й обов'язком бути максимально неупередженим, чого вимагає саме навчальна література [10, с. 14].

Головною характеристикою цього періоду стало створення варіативних та альтернативних шкільних підручників всесвітньої історії – загалом у школах того часу використовувалось близько 20 підручників та посібників із всесвітньої історії, що були рекомендовані чи допущені до використання Міністерством освіти та науки України (таблиця № 1). Зазвичай це були варіативні підручники, які з допомогою різних підходів до відбору фактів та їх інтерпретації, методичного апарату та додаткового тексту реалізували одну й ту саму програму з курсу на аналогічних дидактичних засадах. До альтернативних підручників, які реалізували іншу, аніж закладена в основній програмі, концепцію висвітлення історичних подій та процесів, можна віднести лише два – це підручники з історії середніх віків (О. П. Крижанівський, О. О. Хірна) та з нової історії (І. А. Мішина, Л. М. Жарова, А. А. Міхеєв).

Підручник історії середніх віків, авторами якого були О. П. Крижанівський та О. О. Хірна, підготовлений відповідно до альтернативної програми, затвер-

дженої МОН України, укладений О. П. Крижанівським. Щодо підручника з нової історії, авторами якого були І. А. Мішина, Л. М. Жарова, А. А. Міхеев, то він не мав затвердженої альтернативної програми – і як наслідок невідповідність навчальній програмі створювала труднощі для вчителів та учнів у навчальному процесі.

Як видно з таблиці 1, ще однією характерною особливістю цього етапу стала тенденція до формування навколо підручників методичних комплектів, а саме в цей період з'являються дидактичні матеріали (6 – 9 класи), робочі зошити (6 – 10 класи), хрестоматії з історії стародавнього світу та середніх віків. Найбільше доповнювали підручники всесвітньої історії дидактичні матеріали, що включали історичні задачі, які орієнтували учнів на розв'язання історичних протиріч, формулювання висновків на основі вилучених з джерел фактів, розширення кола використання понять, з'ясування світоглядної позиції автора твердження, перенесення історичної ситуації в іншу епоху, спростування чи доведення твердження, проведення історичних паралелей, визначення історичних подій та осіб за наведеними фактами, пояснення перебігу подій, оцінку історичної особи, події, явища [1; 5].

До позитивних тенденцій процесу створення підручників із всесвітньої історії у другій половині 1990-х рр. слід також віднести системність викладу в них навчального матеріалу, появу належного ілюстративного супроводу та джерельної бази [13]. Зокрема переважна більшість підручників для 6-7 класів мали багатокольоровий друк та містили за текстом джерела й завдання до них. Підручники всесвітньої історії другого покоління мали більш досконалий методичний апарат, аніж їх попередники – насамперед це більш вдалий добір авторами запитань та завдань на актуалізацію і закріплення знань, поява завдань творчого спрямування, значна частина яких була створена з урахуванням диференційованого підходу; включення до частини підручників інструкцій для виконання певних видів робіт (пам'яток або алгоритмів) [5; 13]. Можна констатувати, що в цей період відбувається пошук авторами шляхів розвивального творчого спрямування підручників всесвітньої історії [1].

Разом з тим аналіз підручників та наукової літератури дозволив визначити і низку недоліків у підручниках всесвітньої історії другого покоління, а саме: перевантаження змістом, академічність викладу матеріалу, не завжди досконале методичне забезпечення, певна тенденційність та однобічність розгляду історичних подій, відсутність синхронності подій національної та світової історії, недостатньо широка джерельна база, домінування політичної та військової історії, недостатня увага до проблем людини в історії тощо [5; 12]. Суттєвим моментом цього періоду стало виникнення нової проблеми – визначення межі між бажанням автора висловити власну позицію щодо того чи іншого явища, події, діяча й обов'язком бути максимально об'єктивним та неупередженим, чого потребує сама навчальна література [10, с. 10].

Висновки. З прийняттям в 1996 році нової навчальної програми з історії розпочалося видання другого покоління підручників із всесвітньої історії.

Протягом 1996 – 2000 років було створено по кілька варіативних підручників з кожного із шкільних курсів всесвітньої історії, а з історії середніх віків і нової історії – альтернативні підручники.

Підручники цього періоду змінились в основному у двох аспектах – методологічному та методичному. Основними підходами до формування їх змісту проголошувалися цивілізаційний, культурологічний та стадіально-регіональний. На практиці відбувався відхід від формаційного підходу як єдино правильного та спроби впровадити цивілізаційний підхід у відборі змісту шкільних підручників всесвітньої історії. Підручники всесвітньої історії для старшої школи висвітлювали переважно соціально-політичну та військову історію.

Підручники всесвітньої історії другого покоління мали більш досконалий методичний апарат, аніж їх попередники. Більша увага приділялась апарату засвоєння матеріалу та додатковому тексту. Ще однією позитивною тенденцією став початок створення навчально-методичних комплектів, які, окрім підручника, містили хрестоматії, робочі зошити, дидактичні матеріали, методичні посібники для вчителів

Втім, як показує аналіз, у переважній більшості підручників переважали репродуктивні та частково реконструктивні типи завдань; недостатня увага приділялась самостійній роботі учнів, зокрема подавалися готові висновки наприкінці параграфу.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Подальших наукових досліджень потребує низка проблем, а саме: аналіз процесу створення шкільного підручника всесвітньої історії в період 2000 – 2013 років, виявлення нових підходів, методологічних новацій, характерних рис та особливостей підручників цього періоду. Важливо простежити зміни у змісті та структурі шкільних підручників в конкретних історичних умовах з погляду відбору до них основних фактів, провідних світоглядних ідей і понять, способів подачі матеріалу, а також їх поліграфічних характеристик.

Література

1. Баханов К. О. Теоретико-методичні засади трансформації сучасної шкільної історичної освіти: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Баханов Костянтин Олексійович. – К., 2007. – 572 с.

2. Вербицька П. Сучасні підходи до підручника з історії в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/polina2.html>

3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/state_standards/

4. Зякун А. І. Навчальна література з історії кінця 80-х – 90-х рр. XX ст.: історіографічний аналіз: дис. канд. іст. наук: 07.10.06 / Зякун Алла Іванівна. – К.: КНУ, 2002. – 184 с.

5. Камбалова Я. М. Методика створення шкільних навчально-методичних комплектів із всесвітньої історії в основній школі [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Камбалова Яніна Миколаївна; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 237 с.

6. Мороз І. В. Перше покоління українських підручників із всесвітньої історії: проблеми змісту та структури / Ірина Володимирівна Мороз // Народна освіта. – Випуск №1 (22). – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2215

7. Мороз П. В. Методичні засади шкільного підручника історії стародавнього світу [Текст] : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Мороз Петро Володимирович ; АПН України, Інститут педагогіки. – К., 2006. – 243 арк. – Арк. 178-199.

8. Навчальна програма з історії для 5 – 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869088/

9. Пометун Е. И. Проблемы развития школьного исторического образования в Украине в XX веке : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01,02 / Елена Ивановна Пометун. – К., 1996. – 443 с.

10. Пометун О. Актуальні проблеми шкільного підручника з історії / О. Пометун // Історія в школах України. – 2002. – № 6. – С. 13 – 17.

11. Програма для середньої загальноосвітньої школи. Історія України. 5 – 11 клас. Всесвітня історія. 6 – 11 клас. – К.: Перун, 1996. – 126 с.

12. Томаченко О. В. Українські шкільні підручники 1990 – 2009 рр. з історії: здобутки і проблеми написання / О. В. Томаченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIV. – С. 134 – 139.

13. Joint Programme of co-operation between the European Commission and the Council of Europe to strengthen democratic stability in Ukraine / Семінар «Нові підходи до вивчення історії XX століття». Львів, 25 лютого – 1 березня 2003 року. – Страсбург: Рада Європи, 2003. – 40 р.

References

1. Bakhanov K. O. Teoretyko-metodychni zasady transformatsii suchasnoi shkilnoi istorychnoi osvity: dys... doktora ped. nauk: 13.00.02 / Bakhanov Kostiantyn Oleksiiiovych. – К., 2007. – 572 s.

2. Verbytska P. Suchasni pidkhody do pidruchnyka z istorii v Ukraini [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/polina2.html>.

3. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity [Elektronnyi resurs]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/state_standards/

4. Ziakun A. I. Navchalna literatura z istorii kintsia 80-kh – 90-kh rr. KhKh st.: istoriohrarifichnyi analiz: dys. kand.. ist. nauk: 07.10.06 / Ziakun Alla Ivanivna. – К.: КНУ, 2002. – 184 s.

5. Kambalova, Yanina Mykolaivna. Metodyka stvorennia shkilnykh navchalno-metodychnykh komplektiv z vsesvitnoi istorii v osnovnii shkoli [Tekst] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / Kambalova Yanina Mykolaivna ; Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. – K., 2009. – 237 c.

6. Moroz I. V. Pershe pokolinnia ukrainskykh pidruchnykiv iz vsesvitnoi istorii: problemy zmistu ta struktury / Iryna Volodymyrivna Moroz // Narodna osvita - Vypusk №1 (22) - 2014. - [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2215

7. Moroz Petro Volodymyrovych. Metodychni zasady shkilnoho pidruchnyka istorii starodavnoho svitu [Tekst] : dys... kand. ped. nauk: 13.00.02 / Moroz Petro Volodymyrovych ; APN Ukrainy, Instytut pedahohiky. – K., 2006. – 243 ark. – ark. 178-199

8. Navchalna prohrama z istorii dlia 5-9 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869088/

9. Pometun E. Y. Проблемы развития школьного исторического образования в Украине в ХХХ веке : dys. ... d_ra ped. nauk : 13.00.01,02 / Elena Yvanovna Pometun. – K., 1996. – 443 s.

10. Pometun O. Aktualni problemy shkilnoho pidruchnyka z istorii / O. Pometun // Istoriia v shkolakh Ukrainy. – 2002. – № 6. – S. 13–17.

11. Prohrama dlia serednoi zahalnoosvitnoi shkoly. Istoriia Ukrainy. 5-11 klas. Vsesvitnia istoriia. 6-11 klas. – K.: Perun, 1996. – 126 s.

12. Tomachenko O. V. Ukrainski shkilni pidruchnyky 1990–2009 rr. z istorii: zdobutky i problemy napysannia / O. V. Tomachenko // Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Zaporizhzhia: ZNU, 2012. – Vyp. XXXIV. - s. 134-139.

13. Joint Programme of co-operation between the European Commission and the Council of Europe to strengthen democratic stability in Ukraine / Seminar «Novi pidkhody do vyvchennia istorii KhKh stolittia». Lviv, 25 liutoho – 1 bereznia 2003 roku. – Strasburh: Rada Yevropy, 2003. – 40 p.

Мороз И. В.

ОСОБЕННОСТИ ВТОРОГО ПОКОЛЕНИЯ УКРАИНСКИХ ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКОВ ПО ВСЕМИРНОЙ ИСТОРИИ (1996 – 2001 ГОДЫ)

В статье раскрывается процесс создания школьного учебника всемирной истории во второй половине 90-х годов XX века. Выделены новые подходы, методологические новации, характерные черты и особенности учебников этого периода. Установлено, что содержание школьных учебников всемирной истории зависело от образовательных систем и обуславливалось общественно-политическими, социально-экономическими и культурно-образовательными факторами.

Ключевые слова: *школьный учебник всемирной истории, процесс создания учебников, принципы отбора и построения содержания, структура учебника.*

Moroz I. V.

THE CONTENT PROBLEM OF THE SECOND GENERATION OF THE UKRAINIAN SCHOOL TEXTBOOKS ON WORLD HISTORY (1996-2001)

The set aim of the article is to demonstrate the process of creating school textbooks on World History in Ukraine during 1996-2001 as well as the influence of the methodological and the ideological historiography approaches on it, to analyze the changes in the content and in the structure of school textbooks under certain historical conditions in the aspect of the choice of the main facts, the leading outlook ideas, the ways of the material representation, and their polygraphic characteristics.

The author of the article stated that, during 1996-2000, a few variative textbooks for each World History school course were created, and there were some alternative textbooks on the History of Middle Ages and the History of Modern Times. The following conclusion was made: in this period, the textbooks, mainly, changed in two aspects: methodological and methodical ones. In particularly, it was found that the principal approaches to the formation of the content of the World History textbooks for the secondary schools were considered to be civilization, culturological, and stadial-regional ones. The textbooks on World History for the high school touched upon the social and political as well as the military history, mostly. The hot-burning issue of this period appears to be a new problem: the author's desire to express his/her opinion on that or another phenomenon, event, historical figure and his/her responsibility for being objective and unbiased, which is demanded by the educational literature.

In the article, it is denoted that the textbooks of the second generation were much more improved than their predecessors. In particularly, more attention was paid to mastering the material as well as the additional texts. One more positive tendency was the start of creating educational and methodological series, which included a textbook, a reading book, a workbook, didactic materials, and a teacher's book. However, the analysis demonstrated that the majority of textbooks included reproductive and partially reproductive tasks; the attention which was paid to the pupils' independent work was not enough; in particularly, the conclusions were provided in the end of the paragraph.

Keywords: *a school textbook on World History, the process of creating textbooks, the principles of selecting and creating the content, the textbook structure.*